

АТРОФІЯ ТРОФЕЇВ

**ЯК УКРАЇНА МОЖЕ СКОРИСТАТИСЬ ВРАЗЛИВИМИ
СТОРОНАМИ РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ У ЄС?**

АНАЛІЗ УСПІШНИХ ПРИКЛАДІВ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКОМУ
ВТРУЧАННЮ У НІМЕЧЧИНІ, ФРАНЦІЇ, ІТАЛІЇ, ПОЛЬЩІ,
ГРЕЦІЇ ТА УГОРЩИНІ

Київ, 2018

Публікація видана в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні. Думки та позиції, викладені у цій публікації, є позицією авторів та не обов'язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

Рецензенти: *Альона Гетьманчук, Ніку Попеску*

Над дослідженням працювали: *Леонід Літра, Катерина Зарембо, Сергій Солодкий, Сніжана Дяченко, Тетяна Левонюк*

Автор карикатури на обкладинці: *Олег Смаль*

ЗМІСТ

1. ВСТУП 4

2. ЦІЛІ 6

3. ІНСТРУМЕНТИ..... 7

4. НАЙКРАЩІ ПРАКТИКИ 13

5. СЛАБКІ МІСЦЯ РОСІЙСЬКИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВПЛИВУ 21

6. ПОТЕНЦІЙНІ ВРАЗЛИВОСТІ В КРАЇНАХ ЄС 28

7. РЕКОМЕНДАЦІЇ 34

1. ВСТУП

Потужність маніпулятивних мас-медіа Росії, всесильність її спецслужб, хакерські атаки, втручання у виборчі кампанії західних демократій... Може скластися враження, що Росія здобуває трофей за трофеєм, її могутності немає меж. Поодинокі приклади протидії російському походу проти західних демократій залишалися здебільшого осторонь системного аналізу.

Центр «Нова Європа» вирішив — чи не вперше — заповнити прогалину, проаналізувавши слабкі сторони гібридної війни, яку Росія веде в країнах Європейського Союзу. Висновки дослідження стануть у нагоді для подальшої протидії російським втручанням, для взаємодії України та країн Євросоюзу, аби мінімізувати майбутні гібридні інтервенції Кремля. Прикладів атрофії, слабкості російської підривної діяльності, вже чимало — настільки, що можемо говорити про ціле явище стійкості російським втручанням. Саме тому ми говоримо про «атрофію трофеїв» — знесилення, занепад російських підривних операцій. Це повинно надихнути Україну і її партнерів до більш ефективного і системного реагування.

Центр «Нова Європа» дослідив цілі й інструменти підривної політики Москви в країнах Євросоюзу, але головне — здійснив аналіз історій успіху, коли кремлівська гібридна кампанія зазнавала поразок. Чи це провал російських медійних проєктів у Німеччині, чи збереження єдиної санкційної політики в цілому в ЄС щодо Росії, чи викриття російських шпигунів у Польщі — все це лише вершина айсбергу найкращих практик протидії гібридній війні Росії.

Прикладів атрофії, слабкості російської підривної діяльності, вже чимало — настільки, що можемо говорити про ціле явище стійкості російським втручанням — про «атрофію трофеїв»

Ми обрали для глибинного дослідження шість країн — Німеччину, Італію, Францію, Грецію, Польщу та Угорщину. Вони різні як за рівнем впливу Росії, так і за кількістю успішних прикладів опору російським інтервенціям. Ми усвідомлюємо, що кожна історія успіху протидії втручанням, як і кожен інструмент російської політики, досить часто носять унікальний характер, маючи щоразу свої особливості. Тому систематизація і порівняльний аналіз — особливий виклик, який стояв перед аналітичною командою Центру «Нова Європа». Ми також усвідомлювали і враховували методологічні труднощі, пов'язані з концептуалізацією та категоризацією досліджуваних явищ. Якщо, наприклад, у випадку зі «справою Лізи» в Німеччині російський слід був помітний неозброєним оком, то аналіз конфліктів Угорщини чи Польщі з Україною не завжди знаходив відповідні докази (хоча інтерес Росії очевидний і неприхований). Інший приклад методологічного виклику, на який вказували аналітики з країн ЄС: що є першопричиною провалу російської підривної політики? Візьмімо, наприклад, вже згадану Німеччину. Чому російська медіа-кампанія фактично зазнала там

краху – через непрофесійність самої Росії чи через так би мовити інституційний, медійний, суспільний імунітет у ФРН?

У цьому дослідженні подано лише основні спостереження, характерні одразу для шести країн. Наш аналітичний центр також опублікує шість окремих глибинних досліджень-кейсів по кожній із країн, які стали предметом цього аналізу. Крім того, ми будемо розширювати і перелік досліджуваних держав ЄС, оскільки «атрофія трофеїв» Росії стрімко поповнюється новими історіями успіху навіть там, де, здавалося, існує максимальна толерантність до втручання Росії.

На основі інтерв'ю з найкращими дослідниками гібридних впливів Росії в ЄС та порівняльного аналізу, здійсненого Центром «Нова Європа», було розроблено рекомендації щодо того, як посилити стійкість Європи перед спецопераціями Москви. Дослідження Центру «Нова Європа» може бути корисним насамперед органам влади України, але також і урядам держав-членів ЄС – усім, хто зацікавлений у порятунку демократичного устрою, неоголошену війну проти якого здійснює Росія.

Центр «Нова Європа» дякує своїм колегам в Україні, а також у країнах, у яких здійснювався збір даних – усім аналітикам, журналістам, дипломатам, політикам, які допомагали нам зрозуміти рецепти стійкості європейських суспільств перед підливною роботою Росії. Усі позитивні оцінки ми з радістю розділимо з нашими партнерами і колегами, причетними

до підготовки дослідження, тоді як будь-які можливі неточності є відповідальністю винятково нашого авторського колективу. Ми відкриті до додаткових зауважень та побажань і готові врахувати їх при подальшій поглибленій роботі над темою.

2. ЦІЛІ

Дослідження антиукраїнської підривної діяльності Росії в шести країнах-членах Європейського Союзу та НАТО показало, що, хоча засоби, що їх використовує Росія для досягнення цієї мети, відрізняються в різних країнах, цілі є дуже подібними. Однак, попри те, що антиукраїнська політика Росії, вочевидь, є лише складовою більш широкої системи впливу, її загальні цілі в країнах ЄС та НАТО також можуть зашкодити Україні.

Отже, головними цілями Росії в країнах ЄС є:

- **Підрив єдності Європи** в цілому і конкретно у контексті санкційної політики проти Росії. Підтримка Росією антиєвропейських політичних партій, таких як «Ліга Півночі» в Італії, «Альтернатива для Німеччини» (*AfD*) у Німеччині, «Національний фронт»^{*} і «Нескорена Франція» у Франції, а також «Золота зоря» в Греції; зусилля, спрямовані на активізацію конфліктів між сусідами, такими як Угорщина та Польща, з Україною; а також підрив довіри між партнерами (наприклад, зниження довіри між ЄС з одного боку і Польщею, Угорщиною та Італією з іншого) – все це послаблює єдність та здатність до консенсусу всередині ЄС та НАТО, а також знижує вірогідність протистояння Росії об'єднаним фронтом, створюючи замість цього умови для «розділення і володарювання».
- **Дестабілізація ЄС та НАТО.** Хоча ця ціль і пов'язана з попередньою, вона стосується насамперед підриву демократій у країнах-

членах ЄС і НАТО, оскільки змушує їх зосереджуватися на власних внутрішніх проблемах і завдає шкоди зсередини держав.

- **Легітимізація та зміцнення авторитету на міжнародній арені.** Як через підтримку контактів на високому рівні – а на сьогодні в тих країнах, які є предметом цього дослідження, немає жодного лідера, який би не погодився потиснути руку Володимиру Путіну, – так і через підтримку авторитарних рухів у європейських країнах – що, звісно, дозволяє Росії виправдовувати власну авторитарність, – Росія намагається не допустити власної ізоляції у важливих міжнародних форматах ухвалення рішень.

^{*} Починаючи з червня 2018 року, «Національний фронт» перейменовано на «Національні збори»

3. ІНСТРУМЕНТИ

Росія використовує дуже широкий набір важелів для впливу на європейські країни – від жорстких, як приховані військові загрози або економічний та енергетичний шантаж, до м'яких, як мережа російських та проросійських агентів, а також гібридних, як вплив через розповсюдження дезінформації через мас-медіа.

Проте контекст і середовище впливу у різних країнах Європи відрізняються. Наприклад, такі країни, як Польща та Угорщина, які колись належали до Варшавського договору, відрізняються сильнішим суспільним опором і стійкістю до російського впливу. Водночас їхня спільна з СРСР історія та колишнє домінування Росії забезпечили Москву величезною колекцією досьє, які містять компрометуючі факти і звинувачення, що робить можливим шантаж і «контроль» певних політиків і громадських діячів. Німеччина, частина якої перебувала під контролем СРСР, також не має імунітету щодо такого тиску. Так, виконавчий директор *Nord Stream AG* Матіас Варніґ є колишнім членом «Штазі». У великих державах ЄС, як-от: Франція, Італія і Німеччина, контекст відрізняється: Росія має ширшу громадську підтримку та репутацію колишньої «супердержави». Усе це додатково ускладнюється довготривалою колективною пам'яттю і травмами: тимчасом як Польща ставиться до Росії досить ворожо, особливо після смоленської катастрофи 2010 року, Німеччина боїться насильства й ескалації в Європі. Росія може грати на обох цих почуттях. Приховане втручання різного роду відбувається в усіх країнах, хоча методи і відрізняються.

Росія має величезну колекцією досьє, які містять компрометуючі факти, що робить можливим шантаж і «контроль» певних політиків і громадських діячів

Російські інструменти впливу можна класифікувати таким чином:

- **Контакти на високому рівні.** Владімір Путін усіма силами намагається підтримувати особисті контакти на найвищому рівні – з канцлеркою Німеччини Ангелою Меркель, прем'єр-міністром Греції Алексісом Ципрасом, лідером Угорщини Віктором Орбаном, прем'єр-міністром Італії Джузеппе Конте та віце-прем'єр-міністром Маттео Сальвіні, а також президентом Франції Еммануелем Макроном. Путін любить особисто просувати свою політику: наприклад, коли російський лідер поскаржився Меркель про нібито переслідування російських журналістів в Україні, канцлерка Німеччини пообіцяла порушити це питання на зустрічі з українським президентом – і зробила це.
- **Ділові та економічні зв'язки.** Цей потужний інструмент перетворює європейські компанії, які співпрацюють з Росією, на лобістів продовження двосторонньої співпраці. Цей інструмент найкраще працює з тими країнами, обсяг торгівлі яких із Росією є порівняно високим, як-от: Франція, Німеччина та Італія. Проте навіть у цих країнах Росія посідає 15, 14 і 13 місце у структурі їхнього експорту (1,2%, 2% і 1,8% від

загального обсягу)¹. Але оскільки в абсолютних показниках товарообіг сягає мільярдів євро, він залишається значним важелем, який Росія може використовувати для тиску та шантажу, як сталося, наприклад, у випадку контрсанкцій щодо імпорту продовольчих товарів з ЄС. Італійські і французькі бізнес-лобісти найсильніше тиснуть на свої уряди з метою зняття санкцій, навіть якщо російські контрсанкції майже або взагалі не впливають на їхню торговельну діяльність. Крім того, Росія може використовувати обіцянки економічної допомоги як важелі впливу щодо економічно слабких країн, як наприклад, Греція. Російський капітал відіграє суттєву роль у багатьох європейських країнах через інвестиції в комерційну сферу та нерухомість. Класичним прикладом є греко-російський бізнесмен і колишній член російської Думи Іван Саввіді — близька до Путіна особа, яка володіє нерухомістю, футбольним клубом, готельним комплексом, кількома компаніями, телевізійним каналом і трьома газетами, а також портом у Салоніках.

- **Енергетичний важіль.** Особливим аспектом ділового та економічного впливу є енергетичний компонент, який Росія використовує для ефективного тиску на країни-члени ЄС та НАТО. Цей важіль має два виміри: співпраця та залежність. Приклади співпраці включають інвестиції у горезвісний проект «Газпрому» *Nord Stream II*, спільне підприємство з виробництва СПГ італійської компанії *Saipen* та російського «Новатеку», співпраця італійської Ені з «Роснефтью» та ін. Інший бік, залежність, може навіть призвести до шантажу: Італія отримує 20% внутрішніх потреб у нафті та 45% спожитого газу з Росії, що залишає її

вразливою до раптового «відключення». Третій спосіб використання енергетичного важеля — просування певних політиків. У 2015 році Росія запропонувала Греції знижку на газ, що дозволило б Афінам полегшити навантаження на державний бюджет. В Угорщині Росія допомогла підняти рейтинг Віктора Орбана в 2011 році, дозволивши уряду викупити 21,4% акцій угорської нафтової компанії *Mol*, які раніше належали російському «Сургутнефтегазу». Коли пізніше Орбан знизив ціни на комунальні послуги для угорців за допомогою сумнівних схем, як-от зниження обсягу закупівлі газу з Росії, Москва ніяк не відреагувала на це, на відміну від того, що відбувалося у багатьох інших країнах, зокрема і в Україні. Аналітики стверджують, що зниження тарифів на комунальні послуги значно посприяло перемозі Орбана на виборах 2014 року.

Проросійськість може бути нормою для політика, як в Італії, або шкодити репутації, як у Польщі. Однак Росія послідовно працює з різними політичними силами

- **Підтримка проросійських політиків.** Проросійськість може бути нормою для політика, як в Італії, або шкодити репутації, як в Польщі. Однак Росія послідовно працює з різними політичними силами — від досить популярних до скоріше маргінальних — і в деяких випадках посприяла піднесенню останніх до рівня перших. Серед цих політичних сил — німецькі *Die Linke* та *AfD*, голова фракції якої у Бундестазі Александер Гаулянд публічно виправдав анексію Криму, тимчасом як члени *Die Linke* часто відвідують Москву та окуповані території

¹ Європстат, <https://ec.europa.eu/eurostat>

на сході України. В Італії «Єдина Росія» налагодила зв'язки з «Рухом п'яти зірок» і «Лігою Півночі». З останньою вона навіть розпочала офіційну співпрацю 2013 року — тоді, коли ця партія була популярна лише серед маргіналів. У 2014 році «Національний фронт» Франції отримав кредит на суму 11 млн євро від зареєстрованого у Москві «Першого чеського російського банку», а Жан-Марі Ле Пен, засновник «Національного фронту», отримав кредит у 2 млн євро від кіпрського фонду, який, згідно з певними джерелами, контролює колишній агент КДБ Юрій Кудімов. Щодо французького «лівого» табору, Росія переважно надає більш пасивну ідеологічну підтримку «Нескореній Франції» на чолі з Жан-Люком Меланшоном — популістській партії, яка, серед іншого, виступає за вихід Франції з НАТО і навіть за «Фрекзїт»². У Греції Росія підтримує ультра націоналістичну партію «Золота зоря», яка дотримується явно проросійських і антиамериканських ідей у зовнішній, економічній та енергетичній політиці³. У Польщі Москва спирається на більш маргінальні партії та рухи, такі як «Kukiz 15», «Національний рух» та псевдо-партія «Zmiana», а також на окремих політиків, як-от депутат Європейського парламенту Януш Корвін-Мікке. Лідер «Zmiana» отримував гроші з Росії за свою проросійську діяльність⁴, а згодом був звинувачений у шпигунстві (справа

досі розглядається у суді). В Угорщині один із найбільш сумнозвісних випадків є наразі актуальним — це суд над депутатом Європейського парламенту від ультра націоналістичної партії «Йоббік» Белою Ковачем, який нібито шпигував на користь Росії⁵. У деяких випадках є чіткі докази явної фінансової підтримки європейських партій з боку Кремля, але в інших йдеться лише про політичну та ідеологічну підтримку.

- **Співпраця та підтримка ультраправих груп.** Ультраправі неурядові організації та асоціації є природними союзниками Росії, адже всі вони підтримують антиєвропейські та антиліберальні ідеї. Хоча Росія не обов'язково бере участь у їхньому створенні та не обов'язково інспірує їхню діяльність, вони ефективно служать інтересам Кремля. Такі організації є особливо корисними в Угорщині та Польщі: наприклад, «Угорський національний фронт» (*Magyar Nemzeti Arcvonal* або *MNA*), лідер якого пройшов тренування у Росії, а також веб-портал *Hídfő*, який контролює Головне розвідувальне управління Росії, сумнозвісне ГРУ⁶. У Польщі це «Фаланга» і «Табір Великої Польщі» (*Oboz Wielkiej Polski* або *OWP*). Зокрема, «Фаланга» брала участь у підпалі угорського культурного центру на Закарпатті — провокації, спланованій, щоб зашкодити

² Інтерв'ю з французьким політологом, Париж, липень, 2018.

³ Greece: Still the EU's Weak Link?, in: *The Kremlin's Trojan Horses 2.0: Russian Influence in Greece, Italy, and Spain* (Washington: Atlantic Council, 2017), pp. 5-10.

⁴ *Organized Crime and Corruption RepoRTing Project, Russian Laundromat Exposed*, 20.03.2017. <https://www.occrp.org/en/laundromat/the-russian-laundromat-exposed/>

⁵ Hungary's European Parliament member Bela Kovacs charged with spying for Russia, *Deutsche Welle*, 06.12.2017. <https://www.dw.com/en/hungarys-european-parliament-member-bela-kovacs-charged-with-spying-for-russia/a-41672171>

⁶ Panyi, S., *The Great Escape of 'KGBéla', Hungarian MEP Accused of Spying for Russia*, *Index.hu*, 10.10.2017. https://index.hu/english/2017/10/10/kgbela_escape_russia_hungary/

угорсько-українським відносинам⁷. Члени «Фаланги» і ОВР відвідують окупований Донбас і навіть іноді залишаються там на тривалий час, а також збирають мітинги у Варшаві на підтримку «Новоросії» тощо.

У Польщі та Угорщині такі групи використовуються, щоб роздмухувати конфлікти між Україною та її сусідами, тим часом у Західній Європі використовується інша тактика. Так, Росія створила представництва двох псевдореспублік, ДНР і ЛНР, в таких містах, як Мессіна і Турин в Італії, а також Марсель у Франції. З юридичного погляду ці організації є громадськими об'єднаннями, і тому закрити їх досить важко. Більше того, вони були створені і керуються місцевими громадянами, що надає їм певну легітимність в очах влади і місцевих жителів.

- **Дезінформація через засоби масової інформації.** На сьогодні вона є найпоширенішою зброєю Росії в гібридній війні. Найчастіше використовуються два інструменти: офіційні російські інформаційні канали, як-от RT і «Спутник», а також альтернативні засоби масової інформації — велика кількість нішових праворадикальних сайтів, що спеціалізуються на теоріях змови та антиєвропейському, антиамериканському й антиліберальному контенті. Росія інвестує значні ресурси в міжнародні медіакампанії: так, 2017 року вона витратила 387 млн євро, що значно перевищує бюджет *Deutsche Welle* (328 млн євро). Російські мас-

медіа насамперед орієнтуються на російськомовні громади у відповідних країнах, які часто складають вихідці з країн колишнього СРСР; так, значні російськомовні громади мешкають у Німеччині, Франції та, меншою мірою, у Греції. В Італії партії влади використовують «Спутник» і RT як джерела інформації та аргументів. У таких країнах, як Польща та Угорщина, де російськомовні громади є малочисельними, більш популярними є «альтернативні» сайти. Так, польський консервативний портал *Kresy.pl* має близько 100 000 фоловерів на *Facebook*, що можна порівняти з аудиторією провідного польського щоденника *Rzeczpospolita*. Загалом, аудиторія сумнівних новин та аналітики є меншою, ніж у традиційних медіа, але її ні в якому разі не можна ігнорувати. Також широко використовуються соціальні мережі: Італія є одним із видатних прикладів *Twitter*-атак у низці ситуацій, зокрема, щодо кампанії референдуму 2016 року, виборчої кампанії 2018 року та формування нового Кабінету міністрів 2018 року, коли тисячі твітів закликали до відставки президента Матарелли.

Росія інвестує значні ресурси в міжнародні медіакампанії: так, 2017 року вона витратила 387 млн євро, що значно перевищує бюджет Deutsche Welle (328 млн євро)

- **Розвідка та шпигунство.** Зафіксовано декілька показових випадків, коли російська розвідка вербувала шпигунів серед місцевих жителів та засилала своїх агентів до різних європейських організацій. Угорський національний фронт є хорошим прикладом: його учасники проходили навчання на базах

⁷ *Putin's Falanga: meet the Polish neo-fascists who tried to burn down a Hungarian center in Ukraine, Euromaidan Press, 03.05.2018. <http://euromaidanpress.com/2018/03/05/the-falanga-group-in-poland-whos-really-behind-the-arson-attacks-on-hungarian-associations-in-uzhhorod/>*

ГРУ. У Польщі чиновника Міністерства енергетики звинуватили у шпигунстві на користь Росії та зборі важливої інформації для проекту *Nord Stream II*⁸. Існують також задокументовані випадки депортації російських громадян, задіяних у прихованих розвідувальних заходах, з Польщі⁹. Офіційний Берлін неодноразово звинувачував Росію в кібератаках на німецькі державні установи. За словами працівників кабінету Еммануеля Макрона, під час президентської кампанії у Франції на їхні сервери було здійснено від двох до трьох тисяч хакерських атак. Польща повідомляла про кібератаки з нібито українських серверів, але при цьому звинувачувала у них Росію. У Греції російських дипломатів звинуватили у спробі підкупу грецьких чиновників і духівництва¹⁰.

● Мігранти з країн колишнього СРСР.

Російськомовні громади в Західній Європі, де сьогодні мешкає велика кількість колишніх радянських громадян-емігрантів (лише у Німеччині їх не менше 3,5 млн), стали агентами, на яких Росія може поклатися для досягнення цілої низки різноманітних цілей. По-перше, вони є лояльними споживачами російської пропаганди і можуть впливати як на громадський дискурс, так і на голосування

у своїх громадах. Однак вони іноді беруть на себе інші, більш складні ролі. Наприклад, *KaRTina TV* — медіа-компанія, яка транслює російські канали в Німеччині і належить придністровському олігархові Віктору Гушану (проти якого Служба безпеки України ініціювала розслідування), транслювала промо-ролики для *AfD* російською мовою, ця партія отримала чималу підтримку в регіонах зі значними російськомовними громадами. Деякі місцеві жителі також брали участь у різних вуличних акціях, як-от протести з приводу «справи Лізи»¹¹ та протести, у яких активну участь брав Олег Музика, відомий завдяки організації подібних проросійських акцій в Одесі навесні 2014 року. Росія також використовує російськомовних спікерів з колишнього СРСР для просування своєї концепції «єдиного народу» через установу, яка офіційно зветься Німецько-українським інформаційно-культурним центром в Дюссельдорфі, але при цьому поширює російську пропаганду і проводить заходи з депутатом від партії *Die Linke* Андрієм Гуньком — одним із найактивніших захисників Росії в Бундестазі. В Італії придністровський російський письменник Ніколай Лілін є частим спікером у місцевих мас-медіа.

- **Особливі випадки.** Майже у кожній ситуації існує особливий контекст, що дозволяє Росії застосовувати додаткові інструменти. В Угорщині та Польщі це контрверсійні питання у двосторонніх відносинах з Україною, як-от захист мовних прав меншин та підхід до історичної пам'яті. Росія отримує значну перевагу, підвищуючи напруженість між цими країнами та відволікаючи їх від підтримки європейських та

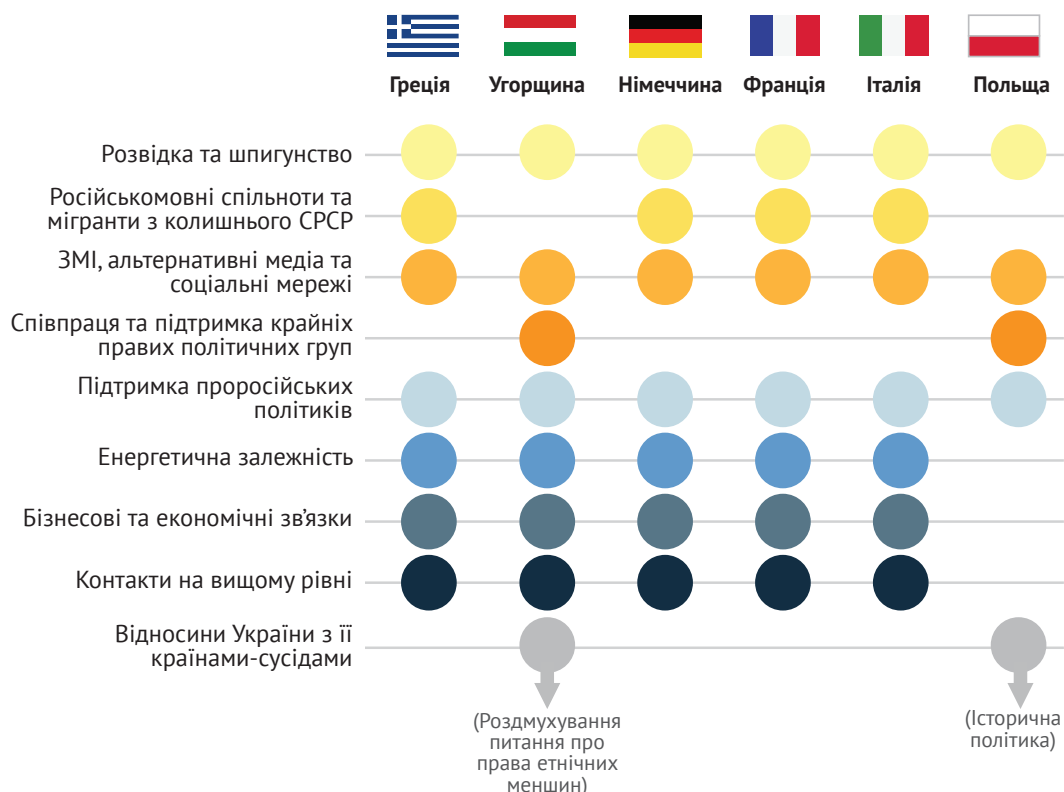
⁸ Mariusz Jąłoszewski and Wojciech Czuchnowski, *ABW: PaRTię Zmiana założyli Rosjanie*, *Wyborcza.pl*, 25.05.2016. <http://wyborcza.pl/1,75398,20132090,abw-paRTie-zmiana-zalozyli-rosjanie.html>

⁹ *Radio Poland, Russian suspected of hostile activities expelled from Poland: official*, 13.10.2017. <http://www.thenews.pl/1/10/ARTYkul/330272,Russian-suspected-of-hostile-activities-expelled-from-Poland-official>

¹⁰ *Kerin Hope, Russia meddles in Greek town to push back the west*, *Financial Times*, 14.07.2018 <https://www.ft.com/content/b5728090-86b0-11e8-96dd-fa565ec55929>

¹¹ *Російська дівчина на ім'я Ліза стверджувала, що її зґвалтували мусульмани, але пізніше виявилося, що її історія була сфабрикована.*

Графік 1. Російські інструменти впливу в державах-членах ЄС

Графік не претендує на надання вичерпної інформації про російські інструменти впливу. Вона, скоріше, є спробою демонстрації різноманітності російського інструментарію. Відсутність позначки інструменту не обов'язково означає його повне незастосування у цій країні, але може означати його менший вплив порівняно з іншими країнами.

євроатлантичних прагнень України. Хоча проблеми навколо угорської меншини на Закарпатті тривалий час були причиною розбрату між двома країнами, ситуація значно погіршилася після ухвалення Україною Закону про освіту 2017 року. Росія скористалася цією ситуацією для просування наративу про Україну як нетолерантну державу. Щодо Польщі наратив про український «націоналізм» також грає на руку росіянам. Українські джерела повідомляють, що у 2017–2018 роках в Україні вдалося запобігти 17 провокаціям проти Польщі, і в усіх

випадках простежується російський слід. У спробі підпалу будівлі угорської громади в Ужгороді тепер звинувачують «Фалангу», але це яскраво ілюструє гібридне втручання у відносини між трьома сусідніми країнами. Щодо Німеччини Росія використовує етнічну громаду німців, що проживають у Криму, зокрема і для боротьби з санкціями та кампанії за визнання легітимності анексії Криму¹².

¹² Депутаты Бундестага встретились с крымскими немцами, Pravda.ru, 20.04.2018. <https://www.pravda.ru/news/districts/20-04-2018/1381770-krym-0/>

4. НАЙКРАЩІ ПРАКТИКИ

Уряди країн ЄС неодноразово намагалися протистояти російському впливу. Деякі країни досягли успіху та можуть запропонувати дієві моделі того, як викрити, обмежити і навіть припинити приховану діяльність або відкритий вплив Кремля. Ці успішні приклади можуть послугувати взірцевими моделями для інших країн, які намагаються уникати зовнішнього впливу та здійснювати самостійну політику.

У Франції, Німеччині, Італії, Польщі, Греції та Угорщині підбивна політика Росії була зафіксована, прослідкована та певною мірою обмежена. Париж був одним із перших, хто вжив відповідних заходів проти підбивної політики Кремля. Однією з передумов для радикальної зміни ситуації в політиці Франції стали парламентські вибори, які відбулися 2017 року. Більшість французьких політиків — переважно з партії «Республіканці» — які мали давні стосунки з Росією та за певних обставин могли б її підтримати, не пройшли до парламенту. Тому політичний ландшафт після виборів різко змінився: Кремль втратив близько 80% свого впливу у парламенті і третину — у Сенаті (не було обрано депутатів, які за певних обставин могли б підтримати Росію).

МАС-МЕДІА ТА СОЦІАЛЬНІ МЕДІА

Зрештою, кампанія проти Еммануеля Макрона, організована російськими мас-медіа під час президентських виборів, найбільше зашкодила самій Росії. По-перше, після численних пропагандистських матеріалів, які принижували Макрона, він заборонив доступ *RT* і «Спутнику» до свого

штабу. Також Макрон звинуватив зазначені російські мас-медіа у поширенні брехні про нього, включно з твердженнями про його гомосексуальні стосунки. Пізніше, коли він був обраний президентом, Макрон здивував весь світ, засудивши *RT* та «Спутник» як «брехунів» та «агентів пропаганди» під час спільної прес-конференції з Владіміром Путіним. Заява Макрона стала вірусною, а образ російських мас-медіа, який і без того був небездоганим, ще більше погіршився. Навіть попри рішучі зусилля, спрямовані на підбив репутації Еммануеля Макрона, Росія не могла передбачити такого розвитку подій.

Кампанія проти Еммануеля Макрона, організована російськими мас-медіа під час президентських виборів, найбільше зашкодила самій Росії

Однак, оскільки *RT* і «Спутник» далі спотворювали новини та поширювали дезінформацію, французька влада почала реагувати. Спершу вищезгадані російські мас-медіа отримали декілька попереджень щодо фейкових новин, що їх вони намагалися поширювати серед французької аудиторії. Аналогічні проблеми виникли у *RT* у Німеччині, Великій Британії та США. Але у Франції захисні механізми від фейкових новин стали ефективнішими. 4 липня 2018 року французькі законодавці схвалили закон, який дозволяє суддям видаляти або блокувати медіа-контент, який вважається недостовірним. Закон дозволяє кандидатам у президенти звернутися до суду з метою припинення поширення неправдивої інформації протягом 90 днів до виборів.

Еммануель Макрон просував ідею цього закону, спираючись на той факт, що закордонні мас-медіа намагалися втрутитись у вибори у Франції. Під час гострих дебатів у парламенті, які тривали до пізньої ночі, законопроект зіткнувся з опозицією, оскільки, за словами деяких парламентарів, закон про фейкові новини переступає тонку межу між свободою слова та цензурою і тому може призвести до потенційних порушень свободи висловлення поглядів. Інші політичні лідери, такі як один із лідерів «лівого» руху Жан-Люк Меланшон, засудили проект, назвавши його ситуативним законом, призначеним для заборони RT та «Спутника»¹³. Через декілька тижнів після обговорень у Національних Зборах Сенат відхилив цей законопроект, однак, якщо дві палати парламенту не зможуть досягти спільного бачення, пріоритет отримають Національні Збори, де партія Макрона має більшість¹⁴. Звісно, законопроект ще може бути оскаржений у Конституційному Суді, але, незважаючи на результат, тенденція до посилення контролю над іноземним впливом на вибори у Франції нікуди не дінеться.

Французький закон також дозволяє уряду примусити соціальні медіа-платформи, як от *Twitter* і *Facebook*, до повної прозорості. А у разі необхідності – до розкриття джерел про спонсорів, аби протидіяти організаціям, що їх фінансують іноземні

уряди для політичної дестабілізації країни¹⁵. Насправді, соціальні медіа-платформи у Франції вже мають досвід подібних кампаній. Так, *Facebook* публічно заявив, що призупинив близько 30 000 облікових записів за пропаганду та пов'язаний із виборами спам; пізніше це число зросло до більш ніж 70 000¹⁶.

Успішні приклади протидії російському впливу на мас-медіа можна також знайти у Німеччині. Медіа (насамперед друковані) та аналітичні центри в Німеччині виявилися стійкими до підривних операцій Росії та продемонстрували відданість захисту принципів міжнародного права, а отже (у цьому контексті), і підтримку України.

Facebook публічно заявив, що призупинив у Франції близько 30 000 облікових записів за пропаганду та пов'язаний із виборами спам. Пізніше це число зросло до більш ніж 70 000

Кульмінацією російської підривної діяльності у Німеччині стала «справа Лізи» – історія, пов'язана із нібито зникненням у січні 2016 року 13-річної дівчини на ім'я Ліза, доньки росіянина, які живуть у Берліні. На тлі антимігрантських настроїв вигадана історія про зґвалтування неповнолітньої дівчини мігрантами була створена, щоб підбурити пересічних німців на масові акції, та була явно спрямована на послаблення позицій канцлерки Ангели

¹³ "Fausses informations:" l'Assemblée vote les propositions de loi, *Le Monde*, 04.07.2018. https://www.lemonde.fr/pixels/article/2018/07/04/fausses-informations-l-assemblee-vote-les-propositions-de-loi_5325489_4408996.html

¹⁴ Le Sénat rejette les propositions de loi contre les 'fake news', *Le Croix*, 27.07.2018. <https://www.la-croix.com/France/Politique/Le-Senat-rejette-propositions-loi-contre-fake-news-2018-07-27-1200958151>

¹⁵ In France, RT is Getting No Love, EU vs Disinfo, 9.07.2018. <https://euvsdisinfo.eu/in-france-RT-is-getting-no-love/>

¹⁶ Facebook cracks down on 30,000 fake accounts in France, 13.04.2017, Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-france-security-Facebook/Facebook-cracks-down-on-30000-fake-accounts-in-france-idUSKBN17F25G>

Меркель. План «Ліза» провалився завдяки швидкому розслідуванню, проведеному правоохоронними органами країни, а також високопрофесійній роботі засобів масової інформації, які дуже обережно висвітлювали події, не вдаючись до істеричних маніпуляцій, характерних для російських або «альтернативних» німецьких мас-медіа, чия позиція збігається з російським наративом, як-от журнал *Kompakt*, що публікує праворадикальні та ісламофобські матеріали.

Інші випадки стійкості державних установ до дезінформації та підривної діяльності можна знайти в Польщі, яка блокувала медіаплатформи або відмовляла у видачі ліцензій за порушення законодавства. Наприклад, сторінка *Facebook Ukrainiec NIE jest moim bratem* («Українець мені не брат») була заблокована на місяць через розпалення ненависті до українців. Інший приклад – позбавлення ліцензії місцевої радіостанції за надання ефірного часу російському державному пропагандистському каналу «Спутник»¹⁷.

Призупинення ліцензій російських мас-медіа також обговорювалося у Франції, коли група французьких експертів підписала відкритий лист, закликавши Аудіовізуальну Раду призупинити дію ліцензії каналу *RT*, який «сіє розбрат та послаблює демократію»¹⁸. Хоча ліцензія не була призупинена, подібні заклики тиснуть на відповідальні органи, змушуючи їх пильно

слідкувати за діяльністю *RT* у Франції та протидіяти поширенню дезінформації. Цікаво відзначити, що, відповідно до вимог французького законодавства, *RT* був змушений сформувати комітет з етики, проте цей комітет виявився явно упередженим, оскільки серед інших (дипломат Анн Газо-Секре, журналісти Жак-Марі Бурже та Мажед Неме, а також экс-президент *Radio France* Жан-Люк Ес) його членом є Тьєррі Маріані, колишній сенатор і один із найактивніших прихильників Владіміра Путіна. Якщо у випадку повторного поширення дезінформації ліцензія *RT* не буде призупинена, це сигналізуватиме про доречність утворення нового, незалежного та неупередженого комітету.

Зусилля французьких журналістів у контексті протистояння пропаганді заслуговують на позитивну оцінку. Одним із яскравих прикладів є започаткований *Le Monde* проект *Decodex*, спрямований на фактчекінг інформації за допомогою великої бази даних, що дозволяє визначити недостовірну або маніпулятивну інформацію. Надзвичайно відповідальне ставлення журналістів до своєї роботи було відзначено також у Німеччині (особливо у випадку «справи Лізи») та у Польщі. Серед італійських мас-медіа високоякісні об'єктивні матеріали з'являються у друкованих засобах масової інформації, як-от *La Stampa*, а також *La Repubblica* та *Il Corriere della Sera*. Так, *La Stampa* опублікувала власне розслідування щодо використання облікових записів *Twitter* в Італії у зв'язку з референдумом 2016 року, на підставі якого італійський суд

¹⁷ Andrzej Turkowski. Poland. In: Ivana Smolenova and Barbora Chrzova (eds). *United We Stand, Divided We Fall: The Kremlin Leverage in the Visegrad Countries*. 2017, p. 24.

¹⁸ Monsieur Schrameck, suspendez l'attribution de la licence de diffusion à RT, *Le Monde*, 20.12.2017. https://www.lemonde.fr/idees/article/2017/12/20/monsieur-schrameck-suspendez-l-attribution-de-la-licence-de-diffusion-a-russia-today_5232472_3232.html

відкрив провадження щодо розслідування зовнішнього впливу¹⁹.

В Італії також присутні «Спутник» та *RT*, але, на відміну від Франції та Німеччини, італійці скоріше довіряють російським мас-медіа. Іспанська газета *El País* з'ясувала, що «Спутник» та *RT* мали однозначний вплив на поширення антиміграційного дискурсу напередодні виборів у Італії. *El País* перевірила понад 1 мільйон постів з 98 000 облікових записів у соціальних мережах і виявила, що 90% контенту, поширеного «Спутником» і *RT*, надходило від антимігрантських активістів та громадських організацій. Хоча антимігрантські настрої і без того досить поширені, можна стверджувати, що російські канали медіавпливу сприяли радикалізації антиміграційного дискурсу в Італії, що, своєю чергою, зіграло на руку «Лізі Півночі» та її лідеру Маттео Сальвіні, відомому ультраправими поглядами на міграцію.

САНКЦІЇ ТА МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА

Існують також наднаціональні інструменти ідентифікації та ізоляції російської політики. Хоча ЄС як інституція не відіграє провідної ролі у боротьбі з підривною діяльністю Москви, Брюссель, як і раніше, надає необхідну платформу для досягнення консенсусу між всіма країнам-членами ЄС, а також проводить технічні консультації під час розробки та застосування санкцій. І Брюссель забезпечує дотримання спільної

позиції, від якої не може відступитися жодна з країн-членів ЄС. Те саме стосується і членства в НАТО, яке передбачає високий рівень соціалізації з іншими членами організації та надає інструменти, що дозволяють стримувати російське втручання.

У контексті політики санкцій Німеччина відіграла важливу роль завдяки принциповій позиції щодо можливості скасування обмежувальних заходів лише після імплементації Мінських угод. Берлін продемонстрував не лише стійкість до підривної діяльності Росії всередині Німеччини, а й зміг зберегти єдність у Європейському Союзі в критичні моменти, зокрема щодо санкційної політики.

Німці не завжди погоджуються з позитивними зауваженнями про ключову роль Берліна у збереженні санкцій проти Росії, навіть попри те, що були моменти, коли без особистого втручання Ангели Меркель запровадження або продовження обмежувальних заходів було під питанням. Деякі німецькі експерти вказують на те, що Берліну варто зосередитися на загальноєвропейській солідарності, а не на політиці примусу, що її здійснює одна конкретна країна. На їхню думку, це делегітимізує спільну політику, ставлячи на перше місце загальноєвропейського порядку денного Німеччину, чия репутація і без того зазнала втрат останніми роками, особливо в країнах Південної Європи.

Однак не слід применшувати роль Німеччини — ймовірно, жодна інша країна не має такої ж ваги та політичної волі, достатньої для того, щоб підтримувати єдність ЄС у відповідь на підривні дії Росії. У Москві були впевнені, що західні уряди не дотримуватимуться санкційного режиму, як це було у випадку війни проти Грузії 2008 року. Однак, як часто зазначають німецькі політики та експерти, ЄС продовжує санкції, попри

¹⁹ Renzi svelò a Obama le interferenze della Russia nella politica italiana, *La Stampa*, 10.07.2018 <https://www.lastampa.it/2018/07/10/esteri/renzi-svel-a-obama-le-interferenze-della-russia-nella-politica-italiana-kIcGiZzlKReZqQKOct6tTP/premium.html>

всі спроби «поховати їх» майже наступного дня після їхнього запровадження. Канцлерка Меркель особисто відіграла важливу роль у забезпеченні єдності, і це є успішною практикою, яка стримувала Росію від подальшої ескалації – принаймні поки що.

Канцлерка Меркель особисто відіграла важливу роль у забезпеченні єдності ЄС, і це є успішною практикою, яка стримувала Росію від подальшої ескалації — принаймні поки що

Успіх санкцій проти Росії також має інший вимір, який є менш відомим і точно не є прикладом для наслідування. Останніми роками країни ЄС стали жертвами російських кібервійськ. Починаючи з 2007 року, коли веб-сайти естонських фінансових установ, мас-медіа та державних служб стали одними з перших жертв російських кібератак, а також після атак на парламент Німеччини та штаб президентської кампанії Еммануеля Макрона багатьох країн ЄС подвоїли зусилля з протистояння інструментам кібервійни. Так, НАТО відкрила центр передового досвіду в галузі кіберзахисту рік потому після атак проти Естонії. ЄС також хотів запровадити санкції проти держав, які вдаються до кібератак, і таким чином стримувати їх, насамперед Росію. Проте Італія виступила проти цієї ідеї, і тому ЄС не зміг запровадити необхідні обмежувальні заходи²⁰.

ВИДВОРЕННЯ ДИПЛОМАТІВ

Однією з найпоширеніших практик боротьби з підривною діяльністю Кремля є видворення російських дипломатів, насамперед тих, хто брав участь у недружніх діях та загрожував національній безпеці країни перебування. Найвідоміший випадок масового вислання російських дипломатів пов'язаний зі справою Скрипаля у Великій Британії, коли понад 150 російських дипломатів були вислані по всьому світу у рамках акції солідарності з Лондоном.

Греція вирішила не вислати жодного російського дипломата в березні 2018 року. Однак у липні того ж року Афіни усе ж вислали двох дипломатів. Грецький міністр закордонних справ пояснив, що такі заходи грецького уряду були спрямовані на запобігання іноземному втручанню у внутрішні справи країни: Греція звинуватила російських дипломатів у спробі підкупу грецьких державних службовців та церковних ієрархів. Міністр наголосив: «Очевидно, що деякі росіяни вважають, що вони можуть працювати в Греції, не дотримуючись місцевих законів і процедур. Однак така поведінка є неприйнятною для греко-російських відносин»²¹. Це означає, що вислання дипломатів було скоріше запобіжним заходом, ніж демонстративною спробою розірвати довгострокові відносини між двома країнами шляхом засудження Росії за втручання у внутрішні справи, а саме: за спроби зірвати угоду з Македонією (Колишня Югославська Республіка Македонія, КЮРМ) щодо зміни офіційної назви останньої.

²⁰ Italy resisting EU push to impose sanctions over cyberattacks, Reuters, 12.10.2018 <https://www.reuters.com/article/us-italy-russia-sanctions/italy-resisting-eu-push-to-impose-sanctions-over-cyberattacks-idUSKCN1MM2CP>

²¹ Greece: Russia's decision to expel embassy personnel 'arbitrary and retaliatory', Ekathimerini, 10.08.2018, <http://www.ekathimerini.com/231611/article/ekathimerini/news/greece-russias-decision-to-expel-embassy-personnel-arbitrary-and-retaliatory>

ШПИГУНСЬКІ СКАНДАЛИ

На відміну від Афін, Будапешт вислав одного дипломата у квітні, продемонструвавши солідарність із Лондоном після хімічної атаки в Солсбері. Насправді ж російський дипломат здійснював незаконну розвідну діяльність в Угорщині і тому мав бути висланий у будь-якому разі, але справа Скрипаля стала зручним приводом. У жовтні 2016 року угорська влада в рамках офіційного розслідування провела обшук у будинку неонациста Іштвана Дьоркоша, який очолював праворадикальне мілітаризоване крило «Угорського національного фронту». Арешт Дьоркоша був непростим, адже під час операції підозрюваний відкрив вогонь, внаслідок чого загинув один представник угорських правоохоронних органів. Як вдалося з'ясувати угорським журналістам, представники Головного розвідувального управління Росії (ГРУ) контактували з Дьоркошем і займалися його військовою підготовкою. Більше того, представники ГРУ працювали в посольстві Росії в Будапешті під дипломатичним прикриттям.

Випадок Дьоркоша — не єдиний і не найважливіший. Виявилося, що депутат Європейського парламенту від Угорщини Бела Ковач працював на російську розвідку. Угорська прокуратура звинуватила його в шпигунській діяльності у 2014 році, а Європейський парламент позбавив його депутатської недоторканності. Жодна інша країна, попри численні скандали з російським втручанням (як, наприклад, у випадку американських та французьких виборів), не зуміла викрити політика такого високого рівня. З одного боку, угорська експертна спільнота зазначає, що викриття Ковача може вплинути і на інших політиків: як мінімум, змусить їх бути обережнішими у відносинах із російськими спецслужбами, а як максимум, змусить їх взагалі припинити будь-яку підозрілу співпрацю. З іншого боку, більшість угорських експертів пояснюють

справу Ковача політичними міркуваннями та бажанням влади знизити популярність правої партії «Йоббік».

Одна з найвдаліших практик Італії — припинення роботи організації, яка займалася вербуванням італійців для участі у бойових діях на Донбасі

Як показують детальні звіти, контррозвідка країн-членів ЄС має також достатньо інших випадків. Ймовірно, найуспішнішою акцією італійських правоохоронних органів стало припинення роботи організації, що займалася вербуванням італійців для участі у бойових діях на Донбасі. Італійська поліція викрила схему та зупинила відправку італійців до Донбасу як бійців незаконних збройних формувань. Після звернення українського посольства, яке в середині квітня надало дані про тридцять італійців, які, за інформацією італійського уряду, воювали на Донбасі, прокуратура Генуї відкрила провадження у зв'язку з незаконною участю італійців у збройних конфліктах на території третіх країн. За даними розслідування *BuzzFeed News*, голова асоціації «Ломбардія-Росія» Джанлука Савоїні, який також є близьким радником Сальвіні, має зв'язки з особами, підозрюваними у цій справі²².

Першою з шести країн про загрозу російського втручання заговорила Польща: Агентство внутрішньої безпеки (АВБ) опублікувало відповідну доповідь ще 2014 року. Доповідь попереджала про діяльність російської розвідки в Польщі

²² *Here's A Totally Incredible Story About Pro-Russian Mercenaries And A Close Aide To Italy's De Facto Leader, BuzzFeed News, 13.09.2018. <https://www.buzzfeednews.com/article/albeRTonardelli/matteo-salvini-russia-gianluca-savoini>*

та визначала завдання Росії як вплив на громадську думку в Польщі щодо конфлікту в Україні та погіршення українсько-польських відносин через суперечки щодо історичної пам'яті. Після початку російської агресії польська громадськість та польська влада гостро відреагували на дії Росії – 2015 року рівень негативного ставлення до Росії серед поляків зріс до 81%²³, а того ж року Рік Польщі в Росії було скасовано.

Найрезонанснішою операцією АВБ останніми роками стало затримання Матеуша Піскорського, лідера псевдопартії «Zmiana», яке отримало назву *Laundergate*. З 2016 року Піскорський перебуває під вартою і підозрюється у шпигунстві на користь Росії та Китаю²⁴. У минулому Матеуш Піскорський був депутатом польського Сейму і відомий давніми зв'язками з Росією та «виборчим туризмом» – організацією делегацій європейських політиків для спостереження за виборами на невизнаних територіях (Придністров'я, Абхазія та Південна Осетія) та в країнах, що мали стратегічний інтерес для Росії (Сирія, Лівія тощо). У 2014 році Піскорський був «спостерігачем» на незаконному «референдумі» у Криму.

Іншим прикладом викриття шпигунства стало затримання працівника Міністерства енергетики Польщі Марка В., який займався стратегічними проектами в галузі енергетичної інфраструктури Польщі та отримував фінансування з ЄС для програми, спрямованої на диверсифікацію поставок газу з Росії. Однак польська влада виявила, що чиновник передавав російським спецслужбам

інформацію про рішення польського уряду щодо будівництва газопроводу *Nord Stream II*, а також про «важливі для інтересів Польщі інвестиції»²⁵. Після його затримання Польща вислала чотирьох російських дипломатів, що збіглося зі спільним висланням російських дипломатів західними державами у відповідь на отруєння Скрипаля. Серед інших випадків – росіянка Катерина Цивільська, яка була депортована з Польщі за «спроби консолідації проросійських кіл у Польщі навколо двох пріоритетних для Росії завдань, а саме: розпалу польсько-української ворожнечі в соціальних медіа та політичній сфері, а також впливу на польську політику історичної пам'яті за допомогою російського наративу»²⁶.

ЗАХИСТ ВІД РЕЛІГІЙНОГО ВПЛИВУ

Переходячи до іншої теми, слід відзначити зміни, що відбулися в Греції після спроб Росії вплинути на політику Афін щодо угоди про офіційну назву КЮРМ. Москва використовувала Церкву як інструмент «м'якої сили», а вплив Росії на гору Афон був незаперечним фактом. Рішення, прийняті Грецькою Православною Церквою невдовзі після вислання російських дипломатів з Греції, були явно ухвалені під впливом грецького уряду. Так, на початку серпня Священний Синод Грецької Церкви прийняв

²³ Pew Research Center. *Anti-Russian views on the rise in Poland*. 19.03.2015.

²⁴ Poland detains pro-Kremlin party leader for 'spying,' *The Guardian*, 19.05.2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/may/19/poland-detains-pro-kremlin-party-leader-mateusz-piskorski-spying>

²⁵ *Wiadomosci.wp.pl. ABW zatrzymała osobę podejrzaną o szpiegostwo. Pracowała na rzecz Rosji*. 26.03.2018. <https://wiadomosci.wp.pl/abw-zatrzymala-osobe-podejrzana-o-szpiegostwo-pracowala-na-rzecz-rosji-6234330738697857a>

²⁶ Илья Барабанов, Андрей Сошников. «Гибридная война» на военном кладбище. За что россиянку Цивильскую выслали из Польши. Русская служба Би-Би-Си, 23.05.2018. <https://www.bbc.com/russian/features-44167950>

поправки до статуту адміністрації Церкви, скасувавши автономний статус монастирів. Відтепер монастирі є справді, а не номінально, підпорядкованими відповідним митрополитам, тоді як представникам монастирів не дозволяється самостійно робити певні заяви та поширювати їх серед грецького суспільства (серед якого Церква традиційно має вищий авторитет, ніж світська влада), що може зіграти на користь Росії²⁷.

Певні зміни на вищому рівні також відбулися на горі Афон. Однією з причин вислання російських дипломатів із Греції була спроба російських чиновників поширити вплив Кремля на монастир. Тому 13 серпня грецький уряд призначив нового керівника адміністрації Святої гори — Костаса Дімаса — чия кандидатура була запропонована прем'єр-міністром Ципрасом і затверджена Ієронімом II. До цього Дімаса був особистим радником Архієпископа Афінського і всієї Греції Ієроніма II, а також генеральним директором благодійної організації Афінської Архієпархії Грецької Православної Церкви «Апостоли»²⁸. Іншими словами, в контексті конфлікту між Росією та Грецією зазначені зміни можуть розглядатися як заходи, вжиті Грецькою Церквою та урядом для посилення контролю над діяльністю Церкви та уникнення небажаного зовнішнього (у цьому випадку, російського) впливу.

Наведений вище перелік прикладів протидії російському впливу, втручання та підривної діяльності являє собою багатий, різноманітний та ефективний набір найкращих практик, які вже застосовуються та пройшли випробування. Країнам, які зазнали російського втручання, варто поширювати ці дієві заходи, обговорюючи їх на різних рівнях, зокрема на двосторонньому, а також на рівні ЄС та на міжвідомчому рівні. Країни ЄС набагато сильніші, якщо співпрацюють проти спільних загроз. Так, австрійський офіцер, якого звинувачують у шпигунстві на користь Росії протягом останніх двох десятиліть, був викритий британцями, які останнім часом мали багато роботи, пов'язаної з обмеженням російського втручання, особливо після справи Скрипаля. Ці позитивні приклади свідчать на користь стратегії спільних операцій та обміну найкращими практиками.

Грецька Церква та уряд вживають заходів, аби протидіяти небажаному зовнішньому (у цьому випадку, російському) впливу

²⁷ Інтерв'ю з релігієзнавцем, Київ, вересень, 2018.

²⁸ *Athos appointed a new civil Governor; The Unification of Christians*, 17.08.2018. <http://incarnatewordssistershouston.org/athos-appointed-a-new-civil-governor/>

5. СЛАБКІ МІСЦЯ РОСІЙСЬКИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВПЛИВУ

Як зазначено у попередньому розділі, російські інструменти впливу є багатшаровими та різноманітними. Але водночас багато з них є вразливими та часто суперечливими і самогубними. Структурні вразливості російських інструментів можна класифікувати за такими умовними категоріями:

1 Відсутність впливу на політичний мейнстрім. Російські пропагандистські інструменти переважно спрямовані на людей, організації та політичні партії, основною метою яких є критика системи, як-от: крайні праві та крайні ліві політичні рухи, прихильники теорії змов та популісти. У випадку Франції, наприклад, це є структурною вадою, оскільки переважна частина французької громадської думки підтримує політичні партії, які прагнуть не змінити систему, а лише вдосконалити її. Це почалося ще від початку П'ятої республіки (1958 р.), навіть якщо останні президентські вибори продемонстрували тенденцію до центристського підходу. У цьому контексті реальний та стабільний успіх російської інформаційної стратегії є сумнівним, за винятком обмеженого впливу на публічні дискусії на маргінесі²⁹. Можна сказати, що розпалення невдоволення в суспільстві також є результатом, однак популярні загальнонаціональні рухи підносять на найвищий політичний рівень людей, відданих інтересам Франції та Німеччини. В інших країнах, детально досліджених під час роботи над цим звітом, спостерігається аналогічна картина. Російська політика полягала у тому, щоб викликати

розчарування та невдоволення публічним політичним порядком денним. Винятком можуть бути режими, які оцінюються як більш прихильні до Росії, такі як Італія та Угорщина, проте навіть у цих країнах російська політика була орієнтована на завдання шкоди, коли була спрямована, наприклад, проти ЄС.

2 Сумнівні посередники. Двома головними посередниками інформаційної стратегії Росії є ультраліві та ультраправі політичні рухи. Так, у Німеччині *AfD* розглядається як основна партія, що ретранслює російський наратив у контексті низки питань і навіть підозрюється у одержанні підтримки з боку Росії. Впливовий німецький парламентарій Овід Нуріпур зазначив, що «*AfD* є продовженням руки Путіна в законодавчій гілці влади Німеччини»³⁰. І якщо *AfD* відзначається популістським підходом і жорсткою критикою з питань міграції та ЄС, то ліва партія *Die Linke* сповідує антиамериканські ідеї з помірним прийняттям питань ЛГБТ та міграції. Окремі члени цієї партії публічно виступають за визнання Криму частиною Росії³¹. У Франції зв'язки «Національного фронту» з Кремлем є загальновідомими (наприклад, позики від російських банків або візит Ле Пен до Москви перед президентськими виборами у Франції) та є скоріше тягарем, ніж перевагою. Щодо «Нескореної Франції»,

²⁹ Інтерв'ю з представником Міністерства оборони Франції, червень, 2018.

³⁰ *Russia trip exposes AfD ties to Moscow, Handelsblatt, 30.05.2018, <https://global.handelsblatt.com/politics/russia-funded-trip-AfD-ties-moscow-929887>*

³¹ *Krekó, P., and Györi, L., Don't ignore the left! Connections between Europe's radical left and Russia, 13.06.2018 <https://www.opendemocracy.net/od-russia/peter-kreko-lorant-gyori/don-t-ignore-left-connections-between-europe-s-radical-left-and-ru>*

то ця партія досі не формалізувала своїх зв'язків із Росією: під час візиту до Москви 2018 року Жан-Люк Меланшон не зустрічався з керівництвом Кремля. Подібно до ситуації в Німеччині, навіть якщо ультраліві прихильники Кремля можуть спокуситися його антиамериканською риторикою, прийняття анти-ЛГБТ або антимігрантської пропаганди стає для них важким завданням. З погляду історичної перспективи, у часи СРСР Москва спиралася на Французьку комуністичну партію та афілійовані з нею рухи. Тепер Кремль змушений мати справу з реципієнтами, які борються один з одним під час французьких політичних дебатів, що, своєю чергою, суттєво підриває ефективність російської інформаційної стратегії щодо Франції³². У загальному сенсі вищезазначену формулу також можна поширити на інші країни.

3 Недовіра до джерел, пов'язаних із Росією. Інформаційна стратегія Росії сильно залежить від фейкових новин. Однак, коли фейкові новини стосуються Сирії чи України, вони не дуже впливають на публічні дискусії у таких країнах як Франція, окрім деяких маргінальних груп, адже вони не цікавлять більшість населення. З іншого боку, коли фейкові новини стосуються внутрішніх питань, вони, як правило, частіше шкодять саме інформаційній стратегії Росії. У кількох випадках мейнстримні мас-медіа у ключових країнах ЄС, на які спрямована російська пропаганда, засудили статті RT і «Спутника» за одностороннє висвітлення реальності, що не є прийнятним для німецьких, італійських або французьких мас-медіа³³. Так, на початку квітня 2017 року *Le Monde* опублікував статтю

про опитування громадської думки під час виборчої кампанії, критикуючи поширене «Спутником» сумнівне опитування, згідно з яким Франсуа Фійон опинився на вершині президентського рейтингу³⁴. Іншим прикладом є «справа Лізи» у Німеччині, коли Росія фактично викрила себе та зазнала репутаційних збитків.

Росія також намагається скористатися з інших побоювань або упереджень німецького суспільства для просування власної політики. Так, російська пропаганда спробувала використати наратив «минулих заслуг», за які Берлін має розплачуватись. Один з аргументів, використаних Росією в діалозі з німецькою аудиторією, полягав у тому, що «Росія посприяла возз'єднанню Німеччини, і тому дивно, що німці не схвалюють возз'єднання Росії та Криму». Проте німці рідко сприймали подібні маніпуляції, оскільки возз'єднання Німеччини не суперечило міжнародному праву, на відміну від анексії Криму, яка є порушенням численних двосторонніх українсько-російських та багатосторонніх угод.

В Угорщині на авторитет і «м'яку силу» російського наративу також впливають кілька чинників. По-перше, Угорщина не є слов'янською країною – а цей аргумент Росія часто використовує у Болгарії, Сербії та інших країнах. По-друге, тут немає великої російської етнічної меншини, яка б дозволила Росії відігравати значну роль у внутрішній політиці. І, по-третє, історичні обставини (радянський період) впливають на суспільну думку і схиляють угорців до обережного сприйняття сучасної Росії.

³² Інтерв'ю з французьким політологом, вересень, 2018.

³³ Інтерв'ю з французьким медіа-експертом, липень, 2018.

³⁴ *Présidentielle : comment différencier vrais et faux sondages ?*, *Le Monde*, 5.04.2017. https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2017/04/05/presidentielle-comment-differencier-vrais-et-faux-sondages_5106293_4355770.html#4DzHF6SUzkT31LTv.99

4 Токсична репутація проросійських політиків. Якщо в Італії Москва виграла джекпот із Маттео Сальвіні, у Франції вона завжди робила ставку на «неправильну» людину. Історія Франсуа Фійона є промовистим прикладом. Під час кампанії Фійон був звинувачений у незаконних виплатах його дружині за роботу, яку вона ніколи не робила. Фактично в більшості випадків всі політики, на яких ставить Росія, мають проблеми з репутацією — згадайте скандал з Ле Пен, коли вона неправомірно виплатила 300 000 євро своєму помічнику в Європейському парламенті. Існують також інші випадки, коли проросійські почуття французьких (та інших) політиків керувалися фінансовими інтересами. Отже, це є слабким місцем Росії. Пристойний політик, який є справжнім патріотом своєї країни, має набагато менше шансів стати фаворитом Росії. Варто також зауважити, що у проросійських кандидатів часто виникають проблеми з законом та етикою.

Якщо в Італії Москва виграла джекпот з Маттео Сальвіні, у Франції вона завжди робила ставку на «неправильну» людину

Понад те, французькі вибори зазвичай фокусуються не на питаннях міжнародної політики, а на місцевих проблемах, і населення часто демонструє протестну виборчу поведінку. Самі росіяни не хотіли, щоб Ле Пен виграла вибори, оскільки вони розуміли, що її президентство навряд чи буде прогнозованим та керованим. Однак вона добре попрацювала над тим, щоб послабити Францію. Отже, Москва спробувала просунути Франсуа Фійона як головного «російського» кандидата.

5 Недостатній рівень суспільної підтримки. Майже 60% німців не вважають Росію надійним партнером, що певною мірою захищає їх від російських провокацій³⁵. Те ж опитування, проведене в травні 2018 року, показує, що більшість німців підтримують санкції проти Росії: 45% виступають за чинний рівень санкцій, 14% — за їхнє посилення, тимчасом як лише 36% прагнуть пом'якшити санкційний режим. У червні 2016 року 40% німців бажали пом'якшення санкцій. Проте табір тих, хто виступав за посилення санкцій, теж скоротився на 10% (у 2016 році він включав 24% німців, а два роки потому — 14%).

Угорське суспільство також дуже обережно ставиться до Росії, переважно з історичних причин. Майже половина угорців (48%) не погоджується з політикою Володимира Путіна, тимчасом як 33% згодні з нею³⁶. Більше того, 76% угорців проголосували б на референдумі за членство в НАТО, а 75% — за членство в ЄС³⁷.

Опитування, проведене 2018 року *Gallup International*, показує рівень підтримки Путіна в усіх досліджуваних країнах. У Польщі лише 9% схвалюють його політику, тоді як 85% виступають проти, що робить Польщу країною, де Путін має найнижчий рейтинг підтримки. У Німеччині його підтримують 20%, а 74% виступають проти нього. Франція демонструє близькі до Німеччини результати — 18% за і 64% проти. Італія має вищий рівень підтримки Путіна (35%), але більшість (52%) все ж виступає

³⁵ *Große Mehrheit: USA kein verlässlicher PaRTner*, ZDF, May 2018. <https://www.zdf.de/politik/politbarometer/grosse-mehrheit-usa-kein-verlaesslicher-paRTner-100.html>

³⁶ *Globsec Trends 2018, Central Europe: One Region, Different Perspectives*. <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2018/05/GLOBSEC-Trends-2018.pdf>

³⁷ Там само.

проти нього. З шести досліджуваних країн єдиним позитивним моментом для Путіна є Греція, де 72% підтримують його, а 25% – ні. Проте грецькі дослідники вважають, що цей рейтинг може змінитися, особливо після недружніх дій з боку Росії влітку 2018 року.

6 Відсутність впливу на ключових політиків. Вплив Росії на ключових політичних діячів або відсутній, або є обмеженим. Промовистим прикладом є історія з Німеччини, коли проросійський голова «Німецько-російського форуму» Маттіас Платцек нещодавно виступив на зустрічі з примирливою позицією щодо Москви, закликаючи започаткувати нове партнерство з Росією без будь-яких попередніх умов³⁸. На одному з форумів Платцек фактично вибачився перед Росією за те, що Захід ігнорує Росію як регіональну супердержаву. Однак замість того, щоб визнати свої помилки, росіяни почали доводити, що анексії Криму та агресії проти України не було. Німецькі спостерігачі відзначають, що той факт, що Росія не є готовою до діалогу, розчаровує всіх, хто виступає за нього³⁹. Німецькі політики, які співчують Росії, не мають аргументів на захист Путіна, особливо в питаннях демократії та прав людини, що значно послаблює російський вплив у Німеччині.

Італія може бути винятком у контексті відкритої підтримки Росії з боку Маттео Сальвіні та його захоплення Путіним. Проте навіть якщо «Ліга Півночі» є відверто проросійською, її коаліційний партнер – «Рух п'яти зірок» – демонструє більш амбівалентну позицію. Навіть якщо

«П'ять зірок» показували певну схильність до Росії, вони ще не сформували свою зовнішньополітичну програму. Члени цієї партії не мають достатнього політичного та зовнішньополітичного досвіду, не кажучи вже про знання регіону. З одного боку, це робить їх легкими цілями для російського наративу, а з іншого – вони лишаються відкритими для альтернативних позицій.

У Польщі існують окремі групи політиків, які демонструють явно антиукраїнські настрої, однак це не означає, що вони є проросійськими. У політичному середовищі Польщі існує консенсус щодо Росії, і сьогодні жоден серйозний польський політик не підтримує зближення з Росією. Підтвердженням солідарності Польщі з Україною є те, що влітку 2018 року 410 з 460 депутатів польського парламенту проголосували за декларацію з вимогою звільнення Олега Сенцова та інших політв'язнів.

Усі експерти, опитані під час роботи над цим дослідженням, одностайно стверджують, що Росія не має серйозних зв'язків із партією влади. Йдеться не стільки про антиросійську позицію «Права і справедливості» (ПіС), скільки про токсичність демонстрації підтримки Росії, адже відносини з Росією вважаються тягарем для польських політиків, і лише маргінальні політики та громадські діячі відкрито підтримують Росію. З цієї ж причини в Польщі немає широко популярних лідерів громадської думки, які демонструють проросійську позицію.

7 Релігійний вплив. У контексті впливу Росії на основі релігійних зв'язків першою – а також єдиною з шести досліджуваних – країною, що спадає на думку, є Греція. Спроби Росії використати релігійний чинник для впливу на внутрішню політику Греції

³⁸ Platzek, M., *Deutschland sollte einen Schritt auf Russland zugehen*, 05.04.2018. <https://www.nordkurier.de/politik-und-wirtschaft/deutschland-sollte-einen-schritt-auf-russland-zugehen-0531684004.html>

³⁹ Інтерв'ю у Бундестазі ФРН, червень 2018 року.

не вдалися, зокрема, через різницю в характері відносин між Церквою та державою в Греції та Росії, незважаючи на приналежність переважної більшості населення в обох країнах до однієї – православної – конфесії. Як у Греції, так і в Росії Церква є близькою до державної влади. Проте, якщо в Греції ця близькість є закріпленою в Конституції (хоча Архієпископ Афінський скоріше керується політикою Вселенського Патріарха, а не діє в інтересах офіційних Афін), а переважна більшість населення є щиро релігійною, в Росії ситуація контрастно відрізняється: Церква офіційно є повністю відокремленою від держави, а суспільство є досить далеким від релігійних порядків, але де-факто Церква є продовженням державної політики в релігійному світі. Справді, російська Церква є надзвичайно близькою до держави, і так було упродовж майже всієї історії її існування. Тому релігійної «спорідненості» між греками та росіянами фактично не існує.

Спроби Росії використати релігійний чинник для впливу на внутрішню політику Греції не вдалися, зокрема, через різницю в характері відносин між Церквою та державою в Греції та Росії

Більше того, Архієпископ Афінський Ієронім II послідовно підпорядковується політиці Патріарха Варфоломія Константинопольського (що є особливо актуальним в світлі нинішньої конфронтації між Стамбулом та Москвою). У грудні 2017 року в Москві відбувся саміт, присвячений пам'яті 100-річчя відновлення Російського Патріархату після більшовицької революції 1917 року. Москву відвідало близько 380 православних єпископів з усього

світу, включаючи церковних ієрархів з Олександрії, Єрусалиму, Кіпру та Албанії – загалом 12 делегацій. Таким чином, Кирило за підтримки Путіна неоднозначно, проте явно продемонстрував Варфоломію, що може стати альтернативою «першому серед рівних» православному світу. Серед представників канонічних православних Церков у Москві були відсутні лише двоє: Вселенський Патріарх Варфоломій та Архієпископ Афінський Ієронім II. Відсутність Варфоломія в Москві тлумачилася як відповідь на відмову Кирила відвідати Всеправославний саміт на Криті 2016 року. Ієронім II також був відсутній із політичних міркувань – як підлеглий Варфоломія, Архієпископ не міг ризикувати союзницькими відносинами між Церквами та діяти всупереч політиці Константинополя. Попри те, що Церква в Греції є державною структурою, вона все одно підпадає під юрисдикцію Вселенського Патріарха, і тому зовнішня політика Ієроніма підпорядковується Константинополю, а не Афінам.

8 Сильні союзники, інституції та цінності. Трансатлантична єдність, зокрема у форматі НАТО, є одним із ключових інструментів у боротьбі з російським згубним впливом, навіть попри те, що останнім часом відносини між європейськими лідерами і Вашингтоном постраждали через певні світоглядні розбіжності. Існує декілька прикладів, які можуть проілюструвати слабкі місця російських інструментів впливу на лідерів країн-членів ЄС.

Навіть якщо історія з газопроводом *Nord Stream II* виглядає як політична перемога Росії, є інший бік медалі, що заслуговує на додаткову увагу. Вплив США на стримування підривної діяльності Росії не варто недооцінювати. Враховуючи той факт, що будівництво *Nord Stream II*

вважається ключовим фактором безпеки у контексті потенційного використання газопроводу в майбутньому в політичних цілях, роль Америки може виглядати як своєрідна «історія успіху» (історію успіху взято у лапки через наявність потенційного неоднозначного ефекту).

Німеччина усвідомлює високу вірогідність запровадження Сполученими Штатами санкцій проти компаній, які беруть участь у проекті *Nord Stream II*. З одного боку, Берлін наголошує, що американська адміністрація врятує німецьку політичну еліту від дискредитаційного ефекту, пов'язаного з російським газопроводом. Так, існує думка, що Ангела Меркель не ризикувала критикувати *Nord Stream II* раніше, щоб не зашкодити коаліції з соціал-демократами під час виборчої кампанії. Проте німецькому істеблішменту стає все важче доводити пресі та іншим союзникам на Заході суто комерційну складову проекту, і тому американські санкції позбавлять німецький політичний клас головного болю. З іншого боку, як неурядовий, так і урядовий сектори в Німеччині підкреслюють надзвичайно негативні наслідки можливих санкцій з боку Сполучених Штатів, які посилять антиамериканські настрої у Німеччині, що може вплинути на співпрацю між Берліном та Вашингтоном у контексті підтримки України. Німецькі спостерігачі критикували ймовірні санкції з боку США щодо компаній, які беруть участь у проекті *Nord Stream II*, підкреслюючи, що вони не принесуть користі як трансатлантичному партнерству загалом, так і західній підтримці України зокрема.

Євроатлантична спільнота та США також мають значний вплив на політику Італії. Традиційно зовнішня політика Італії базувалася на трьох опорах: європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція та середземноморська регіональна політика.

Відповідно, Росія була важливою для Італії, але все одно не була пріоритетним партнером. Тим часом європейська єдність, навіть попри певні незручності для Італії, мала вищий пріоритет, ніж бажання Росії.

У контексті Італії слід також відзначити роль системи правосуддя та правоохоронних органів. Наприклад, скандальне рішення суду, який вимагав від партії Сальвіні повернути до державного бюджету 49 млн євро, які партія отримала від держави та витратила неналежним чином у 2008–2010 роках. Генуезька прокуратура зобов'язала «Лігу Півночі» сплачувати до державного бюджету 600 тисяч євро щороку до повного відшкодування збитків.

Існують також інші вразливі місця, які не є структурними, але все одно створюють певні ситуативні можливості для України.

Так, Росія доклала величезних зусиль для консолідації російської діаспори і досягла певного успіху. Однак, як і раніше, Москва не зуміла кооптувати тих, хто вважає себе жертвою СРСР чи путінського режиму. Також політичне посилення режиму Путіна допомогло структуруватися опозиційним рухам всередині російської діаспори⁴⁰. Наприклад, у Франції російська діаспора розділилася на дві частини: більшість підтримує російський режим, однак близько 10-15% виступають проти політики Кремля і дуже активно поширюють свої ідеї⁴¹. Важливість опозиції в російській діаспорі підкреслюється тим фактом, що меседжам, які транслюються російськими мігрантами,

⁴⁰ Marlene Laruelle, *Russian Soft Power in France*, Carnegie Council for Ethics and International Affairs, 8.01.2018. https://www.carnegiecouncil.org/publications/aRTicles_papers_repoRTs/russian-soft-power-in-france/_res/id=Attachments/index=1/Soft%20Power%20in%20French%20Laruelle%20.pdf

⁴¹ Інтерв'ю у французькому парламенті, липень 2018.

довіряють більше, ніж тим, що походять від інших опонентів Росії. Аналогічні тенденції спостерігаються і в інших країнах, де росіяни переважно підтримують режим, але є й ті, хто відкрито протестує проти нього.

6. ПОТЕНЦІЙНІ ВРАЗЛИВОСТІ В КРАЇНАХ ЄС

Вразливість країн Європейського Союзу насамперед полягає в браку єдності між країнами-членами щодо реагування на дії Росії, що суперечать міжнародному праву. Більше того, Москва використовує на свою користь не лише розбіжності на рівні ЄС чи на рівні трансатлантичному (суперечки між європейськими країнами і США), а й політичну конкуренцію в окремих державах. Утім, історії успіху з протидії втручанням бодай частково нейтралізують вразливості. Часом, щоправда, складно сказати, з якої саме причини провокації Росії у тій чи іншій країні зазнають поразки: чи через те, що країни чинять достатній опір, чи ж через те, що Росія погано виконала свою роботу.

Росія, найпевніше, в подальшому намагатиметься використовуватиме наступні вразливі сторони країн ЄС для антиукраїнської діяльності:

- політичні суперечки всередині політичних еліт і дискусії між країнами-членами ЄС;
- просування ідеї про потерпання економік ЄС від санкцій;
- дискредитація України за трьома напрямками-наративами:
 - ✓ Україна не виправдала сподівань ЄС, проваливши боротьбу з корупцією;
 - ✓ Україна загрожує ліберальним цінностям, просуваючи націоналістичні ідеї;
 - ✓ Україна зриває виконання Мінських домовленостей, підриваючи стабільність на континенті;
- кібернетична безпека;
- російськомовні громади.

Зважаючи на гарячий виборчий період 2019 року, можна припустити посилену підливну роботу Росії за всіма напрямками одночасно. Чим більш дискредитованим буде виборчий процес в Україні, чим слабшою буде підтримка українського політичного істеблішменту зі сторони ЄС після президентських і парламентських виборів, тим більшими ставатимуть можливості для впливу Росії.

ВРАЗЛИВІСТЬ #1. ПРИХІД ДО ВЛАДИ ПОЛІТИКІВ, ЯКІ СТАВЛЯТЬ ПІД ЗАГРОЗУ ЄДНІСТЬ ЄС

Наступного року відбудуться вибори до Європарламенту. Це ключове поле бою для Росії на наступні місяці. Якщо праві популісти посилять позиції, то це означатиме їхнє посилення і на національних рівнях. Західні демократії, зокрема країни ЄС, — особливо вразливі перед інформаційними кампаніями, які намагаються внести розкол у політичне життя держав та підтримують радикальні рухи і партії. Так, у Німеччині Росія не приховувала своїх симпатій до партії *AfD*, яка має жорстку праворадикальну позицію, гостро критикуючи міграційну політику уряду. У Франції Кремль так само публічно підтримував на президентських виборах 2017 року представницю праворадикального крила Марі Ле Пен. Поглиблення криз у самому ЄС (вихід Британії, міграційна криза) сприяють поширенню загрозливих для ліберальних

політичних сил наративів, які масовано відтворюються і російськими закордонними мовниками. Не завжди є очевидним підривний вплив Російської Федерації щодо підтримки радикального популізму. Проблеми в самих країнах ЄС сприяють зростанню ксенофобських, націоналістичних настроїв, коли інтереси власної країни подаються як пріоритет на тлі інтересів усього Євросоюзу. Прихід до влади таких політиків ставить під загрозу продовження солідарності ЄС. Такі побоювання раніше спровокувала Греція з приходом до влади Алексіса Ципраса. У 2018 році перехопила естафету Італія.

Наразі можна говорити про певний імунітет більшості країн ЄС, який стоїть на заваді приходу політиків, які виступають за перегляд санкційної політики. Винятком є Італія, яка своїми закликами до перегляду автоматичного подовження обмежувальних заходів щодо Росії може спричинити ефект доміно.

ВРАЗЛИВІСТЬ #2. ТИСК БІЗНЕСУ НА УРЯДИ ДЛЯ ЗМІНИ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Бізнес залишається тією сферою, через яку Росія намагатиметься заволодіти європейськими серцями й умами: за задумом антисанкційників, найкоротший шлях до європейських сердець пролягає через кишені громадян. Ключова ставка робитиметься на фінансово-економічну логіку окремих урядів країн ЄС, пересічних громадян. Так, у країнах Євросоюзу спостерігається зростання товарообігу з Росією. Про повернення показників до довоєнного періоду говорити ще зарано, однак позитивна динаміка є цілком очевидною (див. інфографіку 1). Останніми

роками товарообіг між країнами ЄС і Росією поступово зростає. Так, російський експорт до Франції досягнув довоєнного рівня ще 2017 року (майже 6 млрд євро). Росіяни використовують потужний аргумент у діалозі з бізнесом країн ЄС: ви зможете заробляти більше, якщо будуть скасовані санкції. Докази того, що компанії країн ЄС все ж змогли переорієнтуватися на ринки інших країн, не завжди мають переконливий вигляд для аудиторій у цих державах. Спрацьовує розмірковування: виходить, що наші компанії могли б отримувати ще більше прибутки, якби не було закрито російський ринок. Не завжди знаходить розуміння і той аргумент, що російський ринок зазнавав би кризових явищ і без санкцій.

Меркантильна логіка, яку нав'язують опоненти санкцій, здається переконливою для багатьох пересічних громадян Євросоюзу. Пересічні німці (особливо в тих землях, чиї підприємства мали зв'язки з Росією) вважають, що брак робочих місць та падіння доходів пов'язані саме з жорсткою німецькою політикою щодо Москви. Енергетична сфера — найбільш помітна у цьому сенсі. Так, Німеччина не схильна вбачати безпекових загроз від спорудження масштабного газопроводу *Nord Stream II* — німецька компанія є одним із інвесторів цього російського проекту. Колишній канцлер ФРН Герхард Шредер — найвідоміший представник бізнесу, який докладає максимальних зусиль для перегляду позиції Берліна щодо санкцій. У значній мірі угорський уряд також можна вважати залежним від Росії, зокрема через підтримку надання кредиту Угорщині на суму 10 млрд євро для спорудження нових реакторів на АЕС в місті Пакш. Угорська влада робила відповідні заяви про те, аби санкції ЄС щодо Росії не продовжувалися автоматично. І в німецькому, і в угорському урядах при цьому з великим роздратуванням ставляться

до звинувачень про проросійський характер своєї політики. Так, Німеччина наголошує, що уряд не може втручатися в комерційні питання. Угорщина ж зазначає, що її рішення не проросійські, а проугорські (відповідно, збіг інтересів Угорщини з

інтересами Росії називають випадковим). Це доводить, що урядовці більшості країн ЄС досить чутливі до звинувачень у кооперації з Кремлем, намагаються дезавувати подібну інформацію, щойно вона з'являється в мас-медіа. Більше того,

Інфографіка 1. | Динаміка товарообігу між країнами ЄС і Росією у січні-вересні 2018 року (порівняно з аналогічним періодом минулого року)

німецькі аналітики особливо наголошують, що Німеччина є прикладом того, коли бізнес, попри невдоволення, був змушений підлаштовуватися під політику. Італійське бізнесове лобі є ключовим актором у кампанії щодо пом'якшення та/або скасування санкцій.

Час від часу в українському дискурсі з'являються заяви про те, що Україна могла б стати новим ринком для бізнесу Євросоюзу. Утім, ця ідея поки не користується широкою підтримкою серед бізнесменів інших країн. Наприклад, у Росії працює майже п'ять тисяч німецьких компаній із сумарним оборотом більше ніж 50 млрд євро і кількістю працевлаштованих близько 270 тисяч осіб. Після російської агресії ці показники впали: зокрема, 2013 року налічувалося понад шість тисяч німецьких компаній, які працювали в Росії. Проте назвати відтік катастрофічним усе ще не можна, пішов здебільшого малий і середній бізнес, не здатний захистити свій капітал. Присутність великого капіталу дозволяє Кремлю мати в своєму розпорядженні серйозних лобістів, які чинять тиск задля перегляду санкційної політики щодо Росії.

ВРАЗЛИВІСТЬ #3. ДИСКРЕДИТАЦІЯ УКРАЇНИ ЗА ТРЬОМА НАПРЯМКАМИ: РЕФОРМИ, ПРАВИЙ РАДИКАЛІЗМ, МИРНИЙ ПРОЦЕС

Росія не завжди здатна поширювати на пряму дискредитаційні наративи проти України в інших державах. Росіяни у цілому не користуються довірою серед громадян країн Євросоюзу. Проте у Росії є чимало

мереж, коаліцій, партнерств на різних рівнях, як на політичному, так і неурядовому, що дозволяє Москві поширювати потрібні меседжі, які потім підхоплюють локальні актори (політики, журналісти, експерти). Найчастіше Росія робила і, вочевидь, робитиме наголос на трьох головних ідеях: в Україні нічого не змінилося в кращий бік із часів Революції Гідності; українська влада провокує і підтримує праворадикальні настрої у суспільстві; українська влада не зацікавлена в мирі. Вочевидь, що Росія апробуватиме чимало інших меседжів, які можуть знайти розуміння в тій чи іншій країні.

➤ ДЕ РЕФОРМИ?

Один із наративів, наприклад, у Франції: Україна та Росія однаково корумповані — обидві розташовані фактично поряд у Індексі сприйняття корупції *Transparency International*. Тому інколи в дискусіях у Парижі виринає аргумент: чому Україну варто підтримувати, а проти Росії запроваджують санкції? Якщо в 2014 році таке порівняння не працювало, то зараз воно виглядає більш переконливим (мовляв, Україна мала вже чимало часу для реформування). У Греції не менш популярний наратив (особливо серед сил, що симпатизують лівим) про те, що Україна не здійснила справжньої революції — олігархи все одно залишилися при владі.

➤ ДЕ ЛІБЕРАЛЬНІ ЦІННОСТІ?

Не виключено, що Росія пропонуватиме ключовим столицям боротися спільно з праворадикальним популізмом і його екстремістськими виявами в Україні. У цьому випадку Росія активно проводить такі паралелі з Україною в Італії, Німеччині, Греції.

Посилення наративу «нацистської України» може ставати на заваді для діалогу не лише з політиками лівого спрямування.

Напруга в українсько-угорських відносинах навколо питання національних меншин дозволяє російським мас-медіа, проросійським лідерам громадської думки в інших країнах ЄС поширювати меседжі про утиски національних меншин, зростання праворадикальних та ксенофобських настроїв в Україні.

Схожа ситуація в Польщі, де тема України стала «розмінною монетою», яку правляча партія «Право і справедливість» використовує у конкуренції з праворадикальними політичними силами у боротьбі за електорат. Ставлення до українців у Польщі і так ніколи не було надмірно позитивним, але правляча партія також стала заручницею своєї власної політики: визначивши історичну політику як пріоритет політики зовнішньої та видавши чимало заяв з приводу «бандеризації» України, «Право і Справедливість» просто не може дозволити собі публічну підтримку України тоді, коли праворадикальні рухи у Польщі роблять собі кар'єру на антиукраїнських акціях. Відповідно, Україні, попри підтримку Польщі у стратегічних для неї питаннях, не варто розраховувати на публічні заходи та заяви, які можуть інтерпретуватися як «потепління» у відносинах. Росія ж зможе і надалі експлуатувати антиукраїнські настрої у Польщі.

поділяють навіть деякі дипломати в країнах ЄС. «Закон про реінтеграцію містить все на світі, але лише не положення про реінтеграцію», — існують такі претензії зі сторони можновладців країн ЄС⁴². Москва так само нав'язує думку про те, що Україна не бажає втілювати мінські домовленості, розпалює насильство на Сході, аби уникнути початку імплементації політичної фази врегулювання. В Італії також досить поширена думка серед правлячих політиків про те, що саме Україна не виконує мінські домовленості; лунають інколи навіть наполягання на федералізації держави.

ВРАЗЛИВІСТЬ #4. КІБЕРАТАКИ

У Європейському Союзі визнають серйозність загроз, які становить для європейських країн Росія у сфері кібербезпеки. Особливо чутливим до таких викликів ЄС може виявитися у ході виборів до Європейського парламенту наступного року. Кібератак зазнавали німецькі органи влади, об'єктом хакерських атак ставав виборчий штаб Еммануеля Макрона. Наразі можна говорити про те, що в ЄС існує група принаймні з восьми країн, які наполягають на жорсткому реагуванні (аж до запровадження санкцій) щодо Росії: Нідерланди, Британія, Фінляндія, Данія, Румунія та країни Балтії. Поки що ЄС уникає санкційного сценарію у відповідь на кібератаки із території Росії — проти цього, зокрема, нібито виступають Італія і Франція,

➤ ДЕ МИР?

Росія продовжує активно поширювати інформацію про те, що саме Україна винувата в війні на Донбасі, а також звинувачує Київ у відсутності політичної волі до реінтеграції. Частково таку думку

⁴² Закон про реінтеграцію — спрощена назва Закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»

попри те що остання сама постраждала від таких нападів⁴³.

ВРАЗЛИВІСТЬ #5. ВПЛИВ НА РОСІЙСЬКОМОВНИХ ГРОМАДЯН КРАЇН ЄС

У деяких країнах ЄС усвідомлюють, що російськомовні громадяни (вихідці з країн колишнього СРСР) – це одна з ключових аудиторій, на яку може поширюватися інформаційна підривна кампанія Росії. Насамперед це стосується країн Балтії, де присутня значна російська діаспора. У Німеччини за різними підрахунками кількість громадян, які вважають російську рідною мовою, оцінюється в понад три мільйони осіб⁴⁴. Згідно з соціологічним дослідженням *Heidelberger Institut*, десять років тому російська діаспора була найбільш представницькою у Німеччині (21% від загальної кількості мігрантів), турецька діаспора посідала друге місце (19%)⁴⁵. Вочевидь, після останнього

мігрантського потоку через війну в Сирії пропорції дещо змінилися, однак російська діаспора у будь-якому разі залишатиметься однією з найчисленніших. Спостерігачі наголошують, що було би цілком неправильно всіх цих людей відносити до агентів російського впливу в країні, однак цілком очевидно, що деякі представники російськомовної громади починають відігравати дедалі помітнішу роль для проведення підривної діяльності Росії. Так, російські медіа-ресурси відкрито рекламували *AfD* – вочевидь, головними отримувачами такої реклами була саме російськомовна громада. У деяких випадках було очевидно, що ця партія отримувала більше голосів саме в тих районах, де мешкало більше російськомовних⁴⁶.

⁴³ *Russia dodges bullet of EU sanctions on cyber – for now*, Politico, 22.10.2018. <https://www.politico.eu/article/russia-dodges-eu-sanction-on-cyber-for-now/>

⁴⁴ Karabulatova, I.S. & Smorodin E.B., 2014. Overall sociolinguistic characteristics of personal transformation in modern labor migrant in Germany in the context of international migration, *Migration bridges of Eurasia: Proceedings of the VI International scientific-practical conference «The role of migration in the socio-economic and demographic development of the sending and receiving countries of Eurasia*, Ed. Corresponding Member of RAS, Dr. ekon.n. Professor S.V.Ryazantsev. M.: Publishing House «Eco-Inform», pp.: 193-197, 2014.

⁴⁵ Ryazantsev, S., *The Modern Russian-Speaking Communities in the World: Formation, Assimilation and Adaptation in Host Societies*, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, MCSER Publishing, Rome-Italy, Vol 6 No 3 S4, May 2015. <https://pdfs.semanticscholar.org/1f1e/2012043aee85d9b44767e153c0977e2673be.pdf>.

⁴⁶ Applebaum, A., et al., *Make Germany Great Again*, Institute for Strategic Dialogue & LSE Institute of Global Affairs, 2017.

7. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Для попередження майбутніх підливних дій Росії в Європі важливо зберігати санкційну політику. Обмежувальні заходи — єдиний вагомий засіб, який демонструє рішучість Євросоюзу боротися з зовнішніми деструктивними втручаннями. Україна повинна дотримуватися наступних рекомендацій, які мають сприяти як збереженню санкційного режиму, так і недопущенню нових підливних операцій Росії.

1 ЛОГІКА КОРИСТІ. Більшість країн ЄС — прагматичні і бізнес-орієнтовані держави. Тому Україна може набути значення для політичного класу таких країн, якщо доведе вигоди від співпраці. Це можуть бути бізнес-пропозиції, солідарність у врегулюванні міграційної кризи, реформа енергосектору тощо. Логіка користі додаватиме аргументів на користь підтримки України.

2 СПІВПРАЦЯ У КІБЕРСФЕРІ. У ЄС визнають вразливість країн перед кіберзагрозами, які несе, зокрема, Росія. Україна повинна ініціювати і підтримувати активніше партнерство з країнами ЄС у цій сфері. Базовою платформою може стати відповідний Трастовий фонд, який курує Румунія.

3 АДАПТАЦІЯ МЕСЕДЖІВ ДО АУДИТОРІЇ. Комунікаційна робота України в інших державах має бути оперативною і точковою — меседжі, які працюватимуть у Польщі, не спрацюють в Італії. У Польщі стаття представника влади України, надрукована у виданні, що опонує уряду, може мати небажаний ефект. У деяких країнах (Греція, Італія) важливіше робити фокус на успіхах України, а не на викритті Росії. Водночас у спілкуванні з

представниками лівого, соціал-демократичного спрямування варто робити акцент на порушеннях прав людини, на утисках преси, меншин у Росії.

4 ОБМІН ДОСВІДОМ. Україна повинна обмінюватися досвідом із країнами ЄС щодо найкращих практик протидії підливній діяльності Росії. Це має відбуватися на різних рівнях — як на урядовому, так і неурядовому. Необхідно організовувати регулярні ознайомчі візити для лідерів думок (особливо представників мас-медіа) із країн ЄС до України. Важливо залучати до таких груп представників різних країн — не обмежуватися лише Західною Європою.

5 ЗБЕРЕЖЕННЯ ДІАЛОГУ НА НАЙВИЩОМУ РІВНІ. Запорукою ефективної співпраці для протидії гібридним загрозам мають бути довірливі, бажано дружні стосунки між першими особами держав, між відповідними співробітниками на рівні окремих відомств. Крім того, в багатьох країнах ЄС стурбовані непередбачуваністю України після виборів 2019 року, а тому офіційний Київ має максимально забезпечити прогнозованість і демократичність процесу принаймні в тих рамках, які залежать від уряду.

6 ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ. Комунікаційні зусилля України в інших країнах ЄС не повинні обмежуватися лише столицями. У багатьох країнах регіони відіграють не менше значення для формування політичного дискурсу. Відтак Київ повинен враховувати регіональний вимір у розбудові діалогу з тією чи іншою країною. Наприклад, у

Німеччині особливої уваги потребують східні землі, в Італії важливо звертати увагу на Мілан, чимало вихідців півночі країни зараз посідають ключові посади в уряді.

гастрономія стане більш переконливим промоутером держави, ніж велика ідеологізована комунікаційна кампанія. Чим більше знатимуть про Україну, тим менше буде можливостей у Росії організовувати антиукраїнські операції в країнах ЄС.

7 АМЕРИКАНСЬКИЙ ЧИННИК. У діалозі з представниками ЄС ліпше уникати порівняння ЄС і США чи робити публічно ставку на посередницьку роль Вашингтона у вирішенні спірних питань із європейцями. Це не означає, що Україна повинна припинити відповідні переговори для досягнення своїх цілей зі Штатами.

8 КОНТАКТИ З МАРГІНАЛАМИ. Представники правих радикальних політичних партій здобувають дедалі більшу підтримку в країнах ЄС. Українська дипломатія повинна здійснювати відповідну комунікацію з такими політиками як мінімум для застереження та інформування про можливі негативні наслідки від незаконної співпраці з Москвою.

9 СИЛЬНІШІ РАЗОМ. Оскільки Україні буває часто складно привернути до себе увагу самотужки, варто об'єднати зусилля з іншими країнами регіону, які також постраждали від агресії Росії, — Молдовою і Грузією.

10 MULTIPLIERS. Україна має фокусувати увагу на тих, хто поширюватиме важливі ідеї (на так би мовити «*multipliers*») — студентах, представниках діаспори, бізнесменах, культурних діячах тощо. Потрібно активно використовувати низову дипломатію — організовувати заходи, наприклад, в університетах. Культурним діячам більше довіряють, ніж політикам і дипломатам, а українська

Центр «Нова Європа»

<http://neweurope.org.ua/>

info@neweurope.org.ua

<https://www.Facebook.com/NECUkraine/>

https://Twitter.com/NEC_Ukraine

https://t.me/n_e_c